

Augustenborg Slotspark som herskabsmanifestation

Mål, midler og organisation

Af Mikkel Venborg Pedersen

For en offentlig markering af rang og status skal der gerne benyttes symboler, som er letfattelige, slidstærke og som således har en stor gennemslagskraft. For fyrstelige og aristokratiske familier i det gamle Europa var ikke mindst de storslåede slotsanlæg og de dertil hørende parker bestemt til en sådan symbolsk kommunikation af rang og status. Det gjaldt både overfor undersåtter, for hvem alene størrelsen af slottene og jorderne udlagt til parkområder må have været imponerende. Det gjaldt også overfor ligemænd, der måske havde samme størrelse anlæg, men som man så kunne prøve at overgå i moder, raffinementer og gennemførthed.

Slotsanlæggene og deres tilhørende parker hører sammen som klange i samme harmoni; en harmoni som ledende familier søgte at skabe og etablere som samfundets orden. I dag står slottene og parkerne derfor for os som sindbilleder på en livsstil, som de tydelige udtryk for en livsanskuelse, der lagde vægt på samfundets standsinddelte forskelle, og i vores sammenhæng ganske særligt interessant på øverste stands rettigheder og pligter overfor de lavere stænder. At være adelig betyder i bund og grund at være bedre end andre, at have en højere rang og en statusposition at opretholde og de dertil knyttede pligter at udfylde. Hvordan rang og status blev udtrykt, eller manifesteret, gennem et parkanlæg i slutningen af 1700-tallet, nemlig Augustenborg nye slotspark, handler denne artikel om.

Hertugdømmet Augustenborg

Hertugdømmet Augustenborg eksisterede fra 1651 til 1853. Det strakte sig over den søndre del af Als og udviklede sig i løbet af 1700-tallet til også at dække den søndre del af Sundeved. I slutningen af 1700-tallet var hertugdømmets vækst færdig, og hertugdømmet havde tre centre: hovedresidensen Augustenborg ved Augustenborg Fjord ca. 7 km. udenfor Sønderborg by,

stamsædet Sønderborg ved Sønderborg by samt endelig jagt- og lystslottet Gråsten på Sundeved ved Flensborg Fjords indsnævring til Nybøl Nor.

Augustenborg er navnet på både hertugdømmet, slottet, den lille flække, som voksede op omkring slottet, og på selve det hertugelige dynasti. Hertugerne af Augustenborg nedstammede fra Christian III's søn, hertug Hans den Yngre af Slesvig-Holsten. Efter hertug Hans død opstod gennem en lang række arvedelinger endelig i 1651 hertugdømmet Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg under hertug Ernst Günther I. Han var gift med prinsesse Augusta af Glücksborg (ældre hus), efter hvem det nybyggede hovedsæde på Als blev opkaldt. Dermed indførtes også slægtsnavnet Augustenborg som betegnelse på dynastiet. Fra samme linie som Augustenborgerne opstod, og overlevede, det senere yngre Glücksborgske hus, der med Christian IX's tronbestigelse i 1863 danner Danmarks kongelige dynasti.

Forbindelsen mellem Augustenborg og det danske kongehus blev sikret adskillige gange, men vel tydeligst ved ægteskabet i 1786 mellem Augustenborgs stamherre, prins Frederik Christian (II) og kgl. prinsesse Louise Augusta. Fra kongehusets side var det et særdeles ønsket ægteskab, for Augustenborgerne var ægteskabet vel rangmæssigt det højest opnåelige. Kongehusets problem var nemlig, at uddøde den oldenborgske kongestamme, og det var der før 1786 megen udsigt til, ville Holsten, og muligvis også Slesvig, arves af Augustenborgerne som hertuger af Slesvig-Holsten. Med ægteskabet med arvingen til Danmark-Norge, altså Louise Augusta, sikredes monarkiets sammenhold gennem fyrstens person, hvad enten det danske dynasti overlevede, eller det blev gennem Augustenborgerne. I den dansk-norsk-slesvig-holstenske statsenhed blev Augustenborgerne således særdeles vigtige. I første omgang overlevede det danske dynasti dog med den senere Christian VIII's fødsel samme år som ægteskabet mellem Frederik Christian (II) og Louise Augusta. Christian VIII etablerede endnu en gang forbindelsen gennem sit andet ægteskab i 1815 med den augustenborgske prinsesse Caroline Amalie.

Dette skulle være noget endnu i forhold til den periode, der skal beskæftige os her, nemlig slutningen af 1700-tallet. Da var Augustenborgerne på vej mod højdepunktet af deres dynastiske karriere, og hertugerne Frederik Christian I og Frederik Christian II havde således meget at leve op til overfor omverdenen. Dette skete bl.a. gennem et storslået nyt slotsanlæg med tilhørende park, som vi nu vil vende os imod.

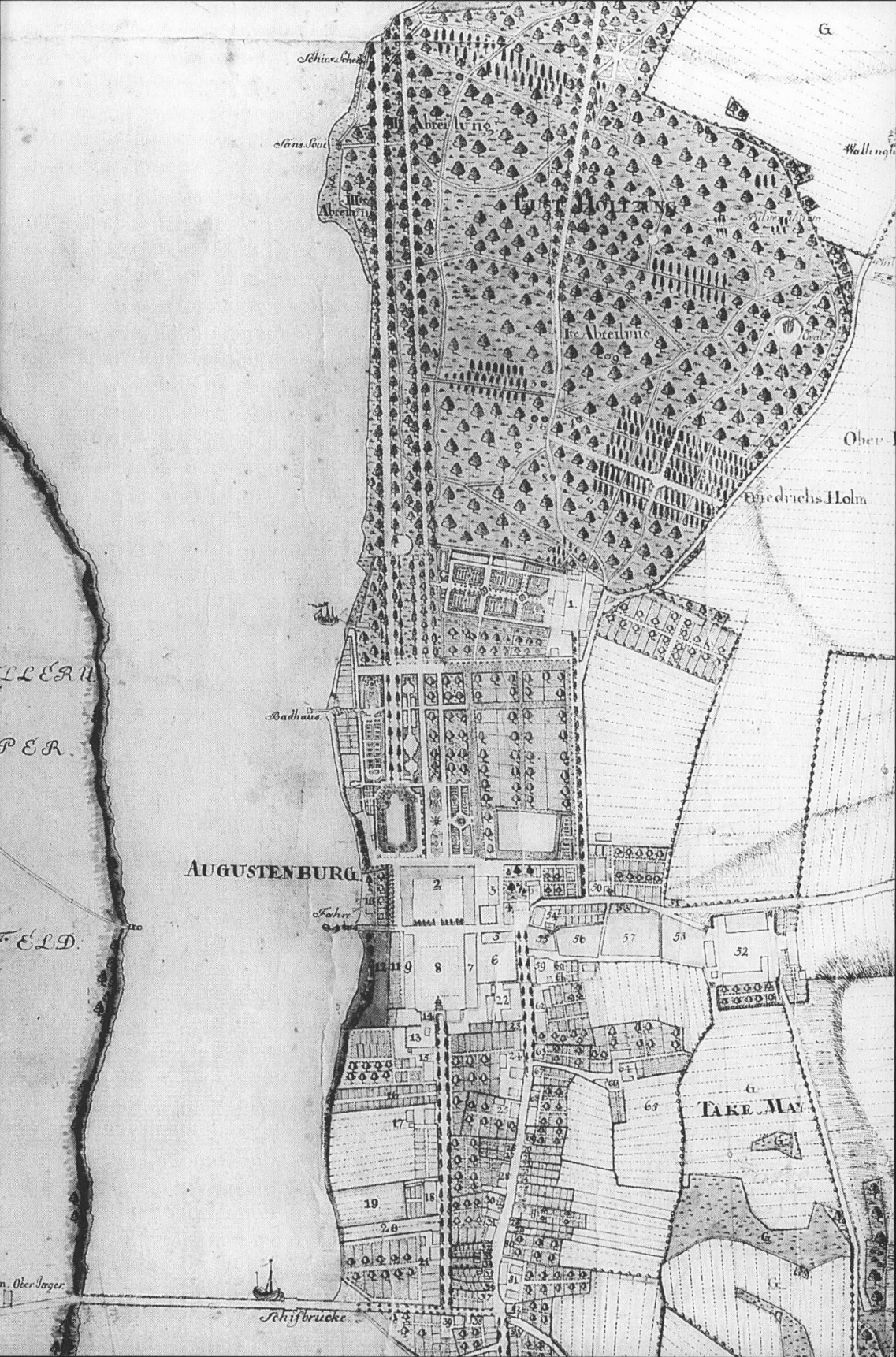
Det nye Augustenborg Slot

I forbindelse med den første hertug af Augustenborgs ægteskab med prinsesse Augusta var dels et palæ i Sønderborg by blevet indrettet. Dels var på

de to landsbyer Stavnsbøls og Sebbelevs jorder et mindre slot i beskedent bindingsværk blevet opført. Allerede i 1730'erne synes dette anlæg at have været opfattet for småt og lidet prangende for en hertug med Augustenborgernes aspirationer, og en herskabsstald i betydelig mere imponerende udstyr blev opført. Alt tyder på, at denne stald kun skulle opfattes som en begyndelse til et helstøbt anlæg med et trelænget staldanlæg omkring en gård, et nyt slot omkring en anden gård samt en køkken-, vaske- og brændegård knyttet til.

Det blev imidlertid først under hertug Frederik Christian I, at de stor-slåede planer blev omsat til virkelighed. Det nuværende Augustenborg Slot er således bygget i perioden 1764-76 med begyndelse i herskabsstalden fra 1733, den såkaldte Marstald. Det er en 25 fag lang herskabsstald, opført i gullige upudsede mursten og med hvert andet fag markeret af smalle pilastre. Soklen er af granitkvadre og midteraksen er markeret med en let frem-springende portal, understreget af et par tynde pilastre. Døre, kviste og vinduer er symmetrisk placeret, og dørene bærer små træfrontespicer. Taget er i glaseret tegl og med helvalmede gavle. Marstalden udgør økonomibygningernes søndre del ned mod Augustenborg Fjord. I 1764 fik Marstalden så sin nordlige pendent, der er stort set magen til, men som gav rum for gods-kontorer, et ridehus m.m. Bag denne nordlige længe placeredes køkken- og vaskeribygninger m.m., der ligeledes fremstår i blank gulstensmur. Sidst i 1760'erne afsluttedes slotsanlæggets økonomibygninger med et porthus ud mod Slotsallé, den ene af de to gader, som flækken op mod slottet grupper sig omkring. Porthuset har et solidt udtryk og er i gul blankmur med portgennemkørsel under høje trekantsgavle. Midt på taget knejser et klokke-tårn i form af en ottekantet lanterne med kuplet tag, afsluttet med en vejrhane. På begge sider af selve porthuset er lavere vognremiser i stil med staldene.

Udsnit af kort over Augustenborg hovedgårds jorder og anlæg. Tegnet af landmåler Nic. Wögens i 1796 på befaling af hertugen. Fra den lille havn ved dæmningen over Augustenborg Fjord leder Slotsallé til slottets porthus. Aksen fortsættes gennem slottet og parkens alleer ind i lystskoven. Forskudt fra Slotsallé leder Storegade om til enkesædet med sit eget parkanlæg. Bag slottet ses først den formelle del af parken, dernæst lystskoven bl. a. med en lysning med et lille »tempel« i en sø. Palaisets have trænger sig ind i skoven. Mellem palaisets have og slottets formelle have ligger den store køkken- og frugthave. Skævt ud fra parkens formelle del ses et lille badehus. Palaiset har sin egen køkken- og frugthave. Dette er det idealbillede af slotsområdet, som hertugen gerne ville præsentere for verden. (Tilhører Museet på Sønderborg Slot).

G.

Schloss Augustenburg

Sanssouci

AUGUSTENBURG

Wallung

Alte Augustenburg

Neue Augustenburg

Ober

Oberdriehs Holm

LLERU

PER.

Badhaus

AUGUSTENBURG

Fischer

ELD.

TAKE MAY

n. Oberlager

Schiffbrücke

Vis-a-vis økonomibygningernes gård, der tjente til rideplads, indrettedes en med en jernkæde afdelt gård, en såkaldt *cour d'honneur*, omringet af et trefløjet anlæg: det nye Augustenborg Slot. Selve slottet blev bygget i årene 1770-76 og er et strengt symmetrisk og forholdsvis sparsomt udsmykket anlæg. Midterpartiet domineres af en gennemgående risalit, der hæver sig i alle hovedfløjens tre etagers højde, og som afsluttes af store, hævede frontoner med det hertugelige våben i sandstensrelief. Murene er pudsede og brydes kun af den strenge fagdeling og af en cordongesims mellem første og anden etage. Midterfaget rummer en stor port ind til havesalen, der går i hele husets dybde, og som har en tilsvarende port på havesiden. Over begge porte er placeret en hyldningsbalkon. Ud fra havesalen strækker sig til begge sider de formelle værelser i slottets rumfordeling, mens førstesalen var forbeholdt de private lejligheder for familien, hoffolk og gæster. Slottets nordfløj giver plads for slotskirken med herskabstol og faste pladser til hoff- og tjenestefolkene samt den lille flækkes beboere.

Fra porthuset strækker sig Slotsallé med huse til slots- og godsejersmænd, gifte hoffolk, tjenestefolk og flækkens håndværkere og andre beboere. Blandt andet ligger her flækkens fattighus, som blev drevet af midler fra hertugens kasse. Her boede pensionister og til tider også hele familier. Flækkens anden gade, Storegade, leder nord om slotskomplekset videre mod slottets enkesæde, Palaisen, som ligger for sig selv på en plads, der oprindeligt gav plads for en ugift hertugelig broders bolig; den skal vi vende tilbage til ved omtalen af parken. Flækkens bygninger er nærmest at ligne med små udgaver af slottet og i hovedtræk er de alle ens: velproportionerede dybe langhuse med halvvalm og brede opbyggede midterpartier, ofte med en fronton. Husene er lyst kalkede, hviler på lave sorttjærede sokler og er dækket af let opskalkede tegltage. Slottet og flækkens bygninger var et udtryk for den hertugelige verdensorden, og det er da også dem, man ved besøg i Augustenborg i dag mest lægger mærke til.

Den nye slotspark

Lige så vigtig var dog anlægget af den store park bag slottet. I løbet af 1700-tallet udviklede sig i Europa en veritabel parkmani, en konkurrence på parker og indretninger af naturen i den nye »engelske« eller romantiske stil, til afløsning af renaissance og barokkens såkaldte »franske« eller formelle haver. Som det så ofte er tilfældet, nåede disse strømninger først rigtigt til Danmark med en vis forsinkelse, og de danske romantiske have- og parkanlæg daterer sig således overvejende fra 1700-tallets sidste tredjedel og ind i 1800-tallet.

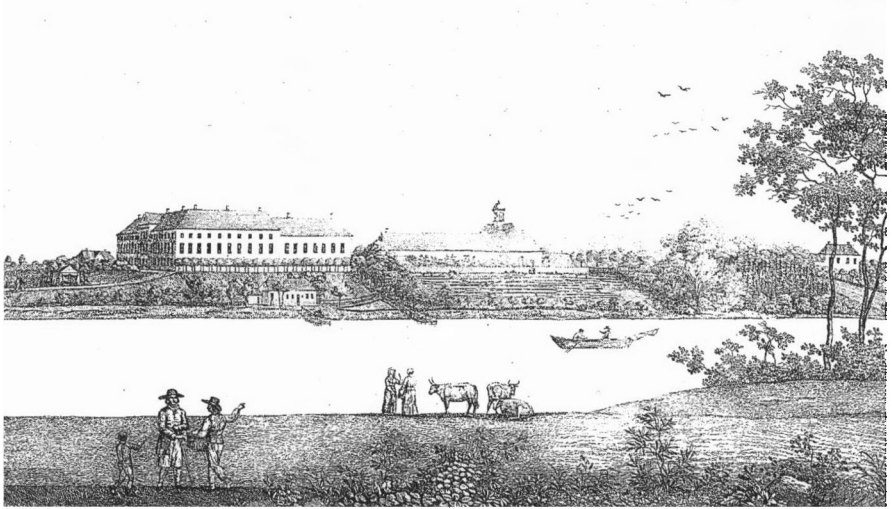
Man kan med god ret se indretningen af disse parker og anlæg som en

fortsættelse af udtrykkene fra slotsbyggerierne, som en civiliseringsproces af den ellers utæmmelige natur, af vildskaben udenfor parkens og slotsområdet grænser (1). Den velordnede salon fortsattes ud i det fri og, må man formode, i hvert fald inden for hegnet fungerede manifestationen af verdens orden således perfekt. Allerede lige udenfor hegnet kunne man jo aldrig helt vide. Som de fleste steder havde også bønderne på Augustenborgs gods deres tilløb til oprør eller i hvert fald udtryk for utilfredshed (2).

Parkens størrelse alene gør det jo imidlertid ikke. Måske i en vis udstrækning overfor undersåtterne, men overfor ligemænd, som vel at mærke er dem, der kommer indenfor slottets mure og parkens hegn, var det vigtigt, at parken blev anlagt og vedligeholdt på den rigtige måde, dvs. en af de andre anerkendt rigtig måde, således manifestationen af ens overlegne status og rang ikke faldt igennem og blev gammeldags og forkert, blev *pinlig* og således forfejlede sit mål. Vigtigt var ikke mindst at være vidende om moden indenfor havekunsten samt muligheden for at afsætte de økonomiske midler, der skulle til for at opnå det ypperste indenfor anlæggene samt vedligeholde dem. Parker, ja såmænd bare almindelige haver, forgår hurtigt uden vedligehold, og kappestriden om parkerne har således været et felt, hvor man rigtigt kunne vise sin formåen både planmæssigt og økonomisk. I dag har disse elaborerede parker fra slutningen af 1700-tallet udviklet sig til store belastninger i de danske godsers drift.

For, som antydet, trængte en ny mode indenfor havekunsten sig frem i løbet af 1700-tallet. Den var i dyb samklang med de romantiske strømninger, der også så småt begyndte at gøre sig gældende, og blev på mange måder vel et af romantikkens fineste udtryk. De vellykkede parker i denne stil kalder vi ligefrem romantiske, mest kendt i Danmark i dag er vel, for eksempel, parkerne til Liselund på Møn, Gisselfeld på Sjælland og Glorup på Fyn. Skal man kort karakterisere idealerne for sådanne romantiske parkanlæg, kan man måske benytte sig af modsætninger som kontrolleret natur, ordnet landskab eller civiliseret vildskab (3). De romantisk grebne fremhævede den dybe oplevelse af naturen i en bevidst modsætning til den ellers på mange måder sameksisterende oplysningstids dyrkelse af fornuften og dermed udnyttelsen af naturen. Følelsen af at være i et med naturen, at kunne sværme med naturen, se dens under, dens mystik og føle sig ene og lille i naturen er strenge, der blev mere og mere vigtige for romantiske sjæle.

For parkernes vedkommende betød det, at det regelrette anlæg, der havde præget de formelle haver til ind i 1700-tallet, skulle brydes op. Naturen skulle ordnes om, således at parken ved sit anlæg lagde op til bestemte følelser og oplevelser. Dette kunne fremkaldes ved bestemte udsigter, overraskelser i form af pagoder, templer, bjælkehytter, ruiner o.lign., dramatiske indslag og indfald for eksempel i form af slugter og vandfald og tilsyne-

Augustenborg Slot set fra den vestlige side af Augustenborg Fjord. Omkring 1800. Ved slottet ses den nyanlagte park. Bag Marstalden ned mod fjorden den store blegeplads med lærred udspændt til blegning. Efterhånden voksede parken til og er i dag præget af ærværdige gamle træer. (Tilhører Nationalmuseet).

ladende vakkelvorne broer, differentieret og eksotisk beplantning mm (4). Fantasien i den romantiske have var stor, men den havde hver gang det mål at skabe en særlig stemning, der kunne sætte beskueren i følelsesmæssig bevægelse. Måske Oehlenschläger, vel vor ypperste romantiske digter og selv besøgende på Augustenborg, i sin *Aladdin* har udtrykt det bedst (5):

Naturens muntre Søn er Lykken næst.
Hvorefter Nattens Grubler flittigt grunder,
Naar Solen slukkes i det blege Vest,

Det finder han med Lethed ved et Under.
Fast ubegribelig ham Lykken gaar,
Imøde, mens han sødt og sorgfrit blunder.

Hvordan levede man på Augustenborg op til dette? I forbindelse med anlægget af det nye slot blev også parken lagt delvist om, det samme skete for øvrigt næsten samtidigt på Gråsten. Det er så heldigt, at der fra tiden er et par forholdsvis pålidelige og gode beskrivelser. Det drejer sig dels om et

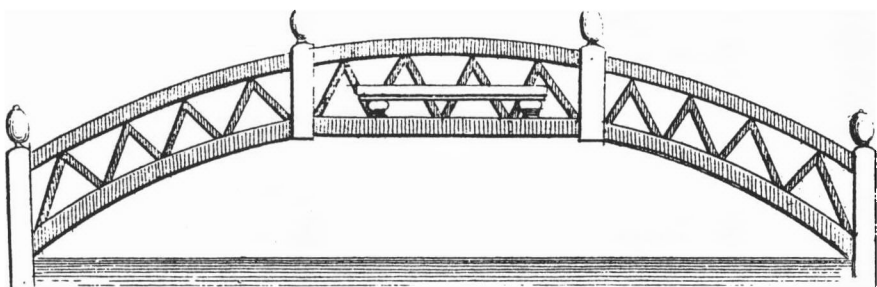
kort fra 1796, gengivet her i artiklen, over hele slotsområdet inklusive parken og flækken, antageligt af prestige Grunde tegnet på hertugens foranledning. Dels haveteoretikeren C. C. L. Hirschfelds beskrivelser af Augustenborg park i sin berømte *Theorie der Gartenkunst*, der udkom i 1779-85.

Hirschfeld var fra 1769 professor i æstetik ved universitetet i Kiel og forenede i sig, som så mange i sin tid, på en gang en oplyst tro på muligheden af gennem det skønne at skabe bedre mennesker, en særdeles jordbunden interesse i fornuften ved landbrugsudvikling, ikke mindst frugtavlens fremhjælp, og en overmåde sværmerisk fornemmelse for de romantiske idealer i tidens havekunst. Han satte havekunstens teori og praktik særdeles højt og yndede at kalde sig selv for Tysklands første haveteoretiker (6). Hans mest berømte værk er vel netop fembindsværket *Theorie der Gartenkunst*. Heri giver Hirschfeld dels nogle rids af den romantiske haveteori, dels giver han en lang række skildringer af forbilledlige haver i Europa; de fleste blot gennem sekundærlitteratur og ikke udpræget nøjagtige, men enkelte på baggrund af eget besøg. Det har ikke kunnet eftervises, men er på den anden side ikke urimeligt at antage, at Hirschfeld, der kun skulle fra Kiel, har kendt Augustenborgs park enten ved selvsyn eller i det mindste fra planlægningen. Overensstemmelsen mellem Hirschfelds beretning fra 1770'erne og kortet fra 1796 er i hvert fald bemærkelsesværdig.

Fra slottets havefacade strakte sig, hvad Hirschfeld kalder en »Vorplatz« (7). Denne er stadig i den gamle, formelle stil med inddelte felter, lave hække og parterrer, vaser, figurer og snorlige grusede gange. For enden af dette stykke står en stor portal, som leder ind til den mindre regelrette, men ikke derfor mindre arrangerede, del af parken, nemlig skoven. Ved en portal skal man nok forestille sig noget lignende en triumfbue. Man kan jo overveje, hvorfor denne »Vorplatz« er anlagt, eller nok nærmere bibeholdt fra det gamle slot, i en mere formel stil. Det mest nærliggende vil dog være, at den formelle stil bedst leder op til et bygningsværk som et slot, bedst understøtter dette, bedst giver det den pondus, som var søgt med det, bedst manifesterer hertugens rang. I sit imponerende anlæg er Augustenborg slot ikke en hytte på landet, men et krav på overlegen status, der rejser sig højt og tydeligt for enhver. Trækket med en bibeholdelse af de formelle parterrer nærmest slottet finder man da også ganske udbredt i slotshaver over hele det kontinentale Europa.

Man skal dog ikke langt førend den romantiske del af parken begynder. Allerede ved slottets sydfløj begynder en sti, der løber i terræn forskudt men følgende Augustenborg Fjords strandkant. Denne sti begejstrer Hirschfeld, der finder den både velanlagt og behagelig. Den åbner for udsigt over den smalle fjord til marker med små grupper af køer, der har søgt skygge under maleriske træer, »eine der lieblichsten Landscenen«, som man kan se for

Et væsentligt indslag i den romantiske park var legen med broer, og Hirschfeld nævner flere gange de fine broer i Augustenborg Park. Efter beskrivelsen af Augustenborg og Gråsten parker viser han eksempler på broer. Måske var det en bro som overstående, der ledte over til templet på søen? Fra C. C. L. Hirschfeld: Theorie der Gartenkunst.

sig. Ved stien er placeret enkelte bænke for at kunne nyde udsigten, og snart møder man på sin færd en lille blomsterhave, der titter frem fra træers skygge. Ved stien ser man på kortet fra 1796 endvidere et lille badehus; det var netop i disse år at svømning kom frem som en del af naturdyrkelsen.

Både stien langs fjorden samt de to stier gennem den formelle del af haven strækker sig ind mod et stort skovområde. Den ene sti er, just før skoven rigtigt begynder, kantet af hestekastanier og også af graner, der om vinteren står som budbringere af den løvrige sommer. Den anden sti er kantet med unge lindetræer, der både med sin lysegrønne farve og sin tillagte mystik var et træ, der tiltalte romantikken ganske særligt.

Fra stierne begynder de slyngede skovstier, der leder gennem tykninger og små åbninger, med fuglesang, vildt, der græsser, og delikate vækster. Man går gennem ellealléer, gennem bøge- og egebeplantninger og ser et væld af forskellige vækster, Hirschfeld nævner: Eg, Birk, Poppel, El, Cypress, Ahorn, Kastanie, Gran, Fyr, Lærk og dertil alle mulige sorter buske og stauder, Hirschfeld nævner ikke hvilke. I det hele forsikres læseren om, at skoven er »überaus ansehnlich« og veltilrettelagt udnyttende naturens givne forudsætninger til at skabe behagelig afveksling. Terrænforskelle, vekselvirkning mellem lys og skygge, afveksling mellem åbne og lukkede partier, mangfoldigheden af dufte, fuglenes sang og glade leg er arrangeret ved smagfuld gruppering, og kunsten er bragt i anvendelse som en stilfærdig hjælper for stemninger. Tydeligst bliver dette måske, hvis man følger en sti ud af en grantykning og pludselig står overfor en af ege og bøge omkranset åbning i skoven. Deri ligger et lille af træ bygget rundt tempel med en kup-

pel båret af otte joniske søjler forbundet med gelænder med fastgjorte indvendige bænke. Templet står på en lille høj, der ligger i vand, og en hvælvet bro fører derover. Kuplen er indvendigt bemalet med skyer som dannende en himmel, og her kan den længselsfulde vandringsmand så i skovensomhed dyrke naturen og kunstens musen i et tempel, der leder tanken hen på Delfi og guden Apollon i hans egenskab af Musagetes, musernes og generelt kunstens guddom og beskytter. En anden væsentlig egenskab ved Apollon i denne forbindelse er forøvrigt hans rolle som agerbrugets og kvægavlens beskytter.

Særligt begejstret er dog Hirschfeld, når han bevæger sig mod nordvest i parken og pludselig står overfor endnu et lille anlæg. Det er haven, der hører til den bolig, som den ugifte hertugelige broder Prins Æmil lod bygge omkring 1765, da han med rang af general trak sig tilbage fra det offentlige liv. Denne prins Æmils »philosophische Wohnung« er for Hirschfeld et ideal på lykkelig ensomhed, afsluttet fra verden som kun en klog mand ville gøre det. Haven er halvt »die Flora und die Pomona gewidmet«, altså til pryde og frugtavl, hvad kun kan tiltale Hirschfeld. Haven indeholder dog også mere prosaiske ting som en fiskedam og en fasangård, som det dog uden videre lykkes Hirschfeld at fortolke som udtryk for havens naturlighed. Dette anlæg blev, som nævnt, bibeholdt ved opførelsen af Palaiset o. år 1800.

Et parkanlæg, som det i Augustenborg, skulle dog dække andre forhold end de rent romantiske og andre mål end de rent prestigemæssige, som vi indtil nu har lagt vægt på. Man bør ikke glemme, og det gør Hirschfeld da heller ikke, at haverne ved slottene også var bestemt til hofholdningens forsyning af frugt og grønt. Mod nordvest er den anseelige »Vorplatz« da også afskærmet med en stor hæk, bag hvilken frugt- og køkkenhaven skjuler sig, ligesom der i skoven er indplantet et væld af frugttræer. Køkkenhaven er, forsikrer Hirschfeld, renlig og net og »selbst zum angenehmen Spaziergang bequem«; det var ikke det romantiske ideal fjernt også at se det fortryllende i dyrkelsen af gulerødder og æbler, for eksempel fremelskningen af den siden så kendte æblesort Gråsten, som tilægges gartner Vohtmann i Sønderborg (8). Vohtmann udsprang af hertugens gartnerslæggt på Gråsten, men generelt var frugtavl i gammel gænge på Als, det berettes at i 1735 blev der dyrket æbler i så store mængder, at det kunne betale landbrugernes pengeafgifter (9). For den såre frugtavlinteresserede Hirschfeld var Als således et slaraffenland. Hans interesseblandning af romantiske haveidealer og nyttig frugtavl kunne dårligt finde et bedre sted at udfolde sig.

Det var da heller ikke små områder, som alt i alt var lagt ud til anlægget inklusive frugt- og køkkenhave, park og skov. På opmålingerne til kortet fra 1796 opmåler tegneren, landmåler Nic. Wögens, til slotsområdet godt 4 tdr. land, til slots- køkken-, frugt- og lysthaven små 9 tdr. land, til prins Æmils

have og køkkenhave omtrent $3\frac{1}{2}$ tdr. land og dertil ca. 46 tdr. land til lystskoven, i alt ca. $62\frac{1}{2}$ tdr. land. Dette svarer til mellem en og tre almindelige bøndergårde i området alene til dette formål. Til sammenligning kan anføres, at Augustenborg hovedgård på samme tid havde ca. 280 tdr. land under plov, 59 tdr. land i eng og brakmark og 11 tdr. land i skov. Hele området under Augustenborg hovedgårds administration var på godt 356 tdr. land (10). Det hertugelige anlæg optog således, hvad svarer til ca. $\frac{1}{6}$ af jorden under Augustenborg hovedgård.

Parkens drift og organisation

Efter at have beskæftiget os med mål og midler i parken som herskabsmanifestation, vil det forekomme rimeligt at spørge: hvorledes blev da disse mål og midler omsat i daglig drift? Det er sjældent, at man i historiske kildestudier kan sige ret meget om sådanne spørgsmål, men gode kilder fra det hertugelige godsarkiv åbner for en vis belysning deraf.

I godsarkivet til de augustenburgske godser ligger en samling af bestallinger, edsaflæggelser og, hvad vi ville kalde »stillingsbeskrivelser« for hofgartnerne på Augustenborg (11). Blandt den lange række er særligt de to omkring tiden for den nye slotspark anleggelse interessante for os. Det drejer sig om ansættelsen af gartner Johann Christoph Krafft i juli 1777 og dennes efterfølger, Gottfried Hunæus, i februar 1784. Hunæus afløses først i 1805/07, men da er den nye slotspark allerede anlagt og i god drift. Hunæus' efterfølgers bestalling er da også næsten en kopi af forgængerens.

Udover hans bestalling som gartner, er det ikke meget, som kilderne røber om Krafft, hvem han var, og hvordan han som person indrettede sig på Augustenborg. Med efterfølgeren er der lidt mere at vide. Gottfried Hunæus var født i 1754 og gift med Augusta Elisabeth Petersen, født 1768, som kom fra den ene af de to gartnerslægter omkring Gråsten Slot: Vothmann(-Thomsen) og Petersen, og som selv var særdeles indgiftede. Det er ikke for meget at hævde, at disse tre slægter på mange måder udgjorde et gartnerdynasti, der også rakte længere. Yndede lærerpladser var Odense Slot, Glücksborg, Gisselfeld og Frederiksberg, ligesom gartnerne herfra ofte blev uddannet på Gråsten, på Augustenborg eller i Vothmanns have i Sønderborg, den tidligere have til hertug Ernst Günthers palais i Sønderborg by (12). Gottfried og Augusta havde otte børn, hvoraf sønnerne i folketællingerne er opført dels som børn, dels som gartnerdreng (13). Desuden havde husholdet som regel endnu et par gartnerdreng og en tjenestepige.

Det kan lyde imponerende, men generelt havde gartnerne på Augustenborg, som på andre slotte i hertugdømmerne, en privilegeret stilling i forhold til de andre ansatte. Ikke mindst havde gartneren en tæt forbindelse til

slottets herre, ofte stod hertuginde gudmoder for børnene, og hertugerne tog interesse i deres videre uddannelse (14). Ofte bærer de hertugelige navne; det sidste et ret generelt træk ved højere hofembedsmænd. For eksempel blev gartnersønnen fra Gråsten, Dietrich Carl Petersen, legekammerat for prins Frederik (senere kaldet prinsen af Nør) i dennes unge år (15). Dels var det en del af den nye romantisk inspirerede opdragelse, at fyrstebørn skulle have en legekammerat »af folket«. Dels er det nok fortællende, at denne blev valgt netop ud af gartnerfamilien. Ved sin konfirmation fik Dietrich Carl da også en hest af hertugen som yderligere et bevis på sin særstilling. Dietrich Carl blev for øvrigt grundlægger af et af de største og rigeste købmandshuse i Sønderborg.

Hvad indebar da så stillingen som hofgartner på Augustenborg helt konkret, hvorledes var han tilvejebringer af både de rent nytteorienterede som de mere prestigemæssige resultater, som var lagt ned i en park som den augustenburgske? I såvel sin bestalling af 1. juli 1777 som i sin edsaflæggelse tre dage senere gennemgås nøje både rettigheder og pligter for Johann Christoph Krafft. For det første skal han, som alle hofansatte, være sin herre huld, tro og tjenstvillig, befordre sin herres vel og ret samt efter sit yderste formåen afværge skader og ulemper for det hertugelige hus og dets medlemmer. Disse formularer er ens for alle hofembedsmænds bestallinger og udtrykker forbilledligt tjenesteforholdet i et patriarkalsk organiseret system som det augustenburgske (16).

Specielt skal en gartner som Krafft dog med yderste flid og »emsighed«, efter sin tillærte kunst, dyrke den hele have indenfor diger og hegn, to gange om året besørge beskæring af hække og hegn og alle i haven sig befindende enkeltbuske og stauder. Dog ønsker prins Æmil, efterlevende det romantiske ideal, selv at holde sin have, men efter dennes død i 1786 indroges også hans ca. 3½ tdr. land store have i gartnerens almindelige pligter. Endvidere skal Krafft lægge speciel vægt på at sikre væksten for træer, blomster, frugt; et udtryk for en nyanlagt og skrøbelig park. Nyttens bliver heller ikke glemt, da Krafft særligt skal tage sig af de køkkengevækster og frugter »som er nødvendige for Vor hofholdning«. Endelig udleveres og underskrives en liste over gartnerredskaber, som Krafft skal svare for. Hvor disse opgaver også i dag lyder naturlige for en gartner, så træder dog også andre mere specielle forhold ind i en hofpark som Augustenborg. Først og fremmest gælder dette pasningen af det store »menageri«, dvs. indhegning og opdræt af fugle, småvildt m.v.

For disse tjenester og ydelser opnår Krafft en årlig pengeafslønning på 80 slesvig-holstenske daler, hvad forholdsmæssig lønmæssigt placerer ham lige under indehaverne af de øverste hof- og godscharger og sammen med for eksempel huslærere, hushovmesteren, overførsteren og slotsforvalteren

(17). Som alle højere embedsmænd erhoder Krafft endvidere fri bolig og opvarmning i gartnerhuset gennem egen udvisning af to favne bølgebrænde samt tørv. Gartnerboligen var i hans tid endnu en beskeden bindingsværksbygning i parkens udkant, men under efterfølgeren bliver den en del af den nybyggede og meget elegante kavalérbolig, hvor også 2. slotspræsten m.fl. residerede. Endvidere ydes en fri hest med foder og beslag, som Krafft også har ret til at benytte privat. Til at vedligeholde sine redskaber tildeles han et årsbudget på 10 slesvig-holstenske daler og til betaling for udsæd årligt 12 daler. Kan han deraf tilvejebringe et overskud, tilfalder dette ham selv.

En sådan sammensat løn og organisation var typisk for det gamle samfunds arbejdsorganisation. Mest fremmed for os i dag er dog måske selve arbejdets organisering og tilvejebringelsen af arbejdskraft. Som medhjælp, udover sin familie, tildeltes Krafft to lærerdrengene, men det forstår jo ikke meget på så stort og kompleks et område som en park med køkken- og frugthave samt skov med scenerier. Så fra Augustenborg hovedgårds hoveri-pligtige bønder tildeles gartneren ugentligt 20 mand, der hver skal levere en dags arbejde, og til de store forårs- og efterårsgravninger, beskæringer osv. tildeles han yderligere 100 mand fra hertugdømmets største hovedgård, Gammalgård. Disse hundrede mand skal hver levere fire dages arbejde i parken.

Gennem sådanne tal får man dels et indtryk af, hvordan et patriarkalsk system som et hof organiserede arbejdskraft og i det hele taget opererede fra dag til dag. Mere slående er måske dog, at dette bedre end det meste andet viser, hvilken uhyre mængde tid, energi og ressourcer datidens gods- og slotsherrer lagde i parkdrift og udvikling. Parkerne var, som nævnt, vigtige på flere måder. Både som fødekammer men så sandelig også til hævvelse af rang og status. Krafft havde således uden videre, i tilgift til sig selv og sin familie og lærerdrengene, næsten 1500 årlige pligtarbejdsdage at gøre godt med og var tildelt en ikke ubetydelig position i hoffets samlede rangdeling, som indikeret ved bl.a. hans løn og bolig. Dertil residerede han over ikke uvæsentlige beholdninger af materialer og redskaber, i 1784 ved overdragelsen til gartner Hunæus løb enkelt- og dobbeltstiger, kulbækkener og kakkellovne, drivhusglas og rammer, jernriver og træskovle, jernsakse og gartnerensnor m.v. op i små 100 daler.

I februar 1784 tiltrådte så gartner Hunæus og hans betingelser er stort set magen til forgængerens. Særligt er dog nævnt de grusede gange i haven. Var de der ikke endnu i 1777? Eller er det blot en lapsus i bestillingen? Det vides ikke, men vigtigere for os er også, at der med Hunæus' bestilling følger et reglement for den ovennævnte hoveritjeneste i parken, som Hunæus altså viderefører fra sin forgænger. Gartneren er indsat som »arbejdsleder«, men bønderne pålægges særligt, at de skal indfinde sig på den fastsatte dag; det

Havearbejde var både et arbejde for gartnere og en voksende interesse for Gentlemen. En havebog fra 1865 er illustreret bl.a. med tegning af en herre, der sætter en gartner (?) i gang med at grave på den rigtige måde. En lignende scene kunne man forestille sig mellem gartner og bønder på Augustenborg 60 år forinden. Fra J. A. Bentzen: *Fuldstændig Haandbog for Havedyrkere og Gartnere*, København 1865.

kan vel ikke udelukkes, at der har været problemer med dette førhen. Det indskærpes i hvert fald, at hvis de ikke selv kan møde, skal de sende en due- lig mand i stedet for – et træk der for øvrigt kendes fra de fleste almindelige hoverireglementer angående hovedgårdsjorders dyrkning. Udtrykkeligt an- vises, at erstatningen ikke må være »et fruentimmer«; måske en indikator på, at den almindelige bonde ikke regnede havearbejdet helt på højde med andet. Bønderne er dog ikke udleveret på nåde og unåde til gartneren, idet det særligt bemærkes, at Hunæus skal passe på kun at forlange, hvad man kan forvente udannede bønder kan finde ud af, og hvad som ikke overstiger deres kræfter. Og det er jo en sandhed også i dag, at meget gartnerarbejde ser ud af ingenting men i virkeligheden kræver stor specialviden.

Endnu et aspekt åbner sig ved denne gennemgang af arbejdsorganisatio- nen i Augustenborg slotspark, nemlig de æstetisk-visuelle kvaliteter, som vi indtil nu kun har berørt i deres romantiske ideelle udformning. På parkplan- ner og i beskrivelser ser man som regel idealet for parken, således også hos

Hirschfeld. Der er ingen forstyrrende elementer. Der er fuglesang og landlig idyl. Men virkeligheden har nok nærmere været en evig kommen og gåen, et aldrig afsluttet arbejde. 20 bønder med le, der slår græs på udvalgte plæner har været et imponerende skue men ikke just udtryk for romantisk længsel efter uforstyrrethed. Vrangvillige bønder tvunget til at arbejde i haven har ikke altid været den mest effektive måde, endsige den måde, der har givet det bedste resultat. Må man formode, men som det som regel er tilfældet, tier kilderne her. Det er dog ikke forbudt at forestille sig synet på de store arbejdsdage, når hele køkkenhaven har skullet efterårsgraves eller frugtræerne beskæres. For sanselige romantiske gemytter var interessen for arbejdende unge mænd i haven i forårssol måske heller ikke helt lille endda.

Afslutning

Vi har i denne lille artikel set nærmere på et eksempel på de nye parker og haver, der i løbet af 1700-tallet og i begyndelsen af 1800-tallet skød op omkring slotte og de større herregårde overalt i Europa. Idealerne lå i den romantiske bevægelses pointering af den umiddelbare oplevelse af naturen og den følelsesfulde indlevelse i sjælens og naturens gange og kroge. Det ene blev et udtryk for det andet, parkerne er på mange måder den romantiske bevægelses fineste spor.

Eksemplet var Augustenborg slotspark, anlagt under hertug Frederik Christian I og fortsat under den kongeligt gifte hertug Frederik Christian II. Begge havde de mange rang- og prestigehensyn at leve op til. Dels var de chefer for et fyrstehus, der nedstammede fra den kongelige familie og i sig selv havde høj rang som hertuger af Slesvig-Holsten, understreget af det kongelige ægteskab, der allerede under Frederik Christian I var i støbeskeen. Og dels var om- og nyanlæg af slotte og parker en stor interesse blandt standsfæller i både Danmark og Europa – standsfæller overfor hvilke en hertug skulle kunne hævde sig, skulle kunne manifestere sin position som ikke bare adelig men som fyrstelig.

En måde, men ikke den mindst vigtige, var anlægget af den nye slotspark i forbindelse med fuldendelsen af det nye Augustenborg Slot i 1700-tallets sidste tredjedel. Den nye Augustenborg park levede på mange områder op til de bedste idealer for de nye romantiske parker. Den var stor og omfattende, og så grundigt planlagt, at den kunne beskrives som ideel i en af tidens førende haveværker, nemlig C. C. L. Hirschfelds *Theorie der Gartenkunst*. Hvor meget datidens fyrster og adelige lagde i anlægget og driften af sådanne parker gav en forholdsvis rig kildesituation mulighed for at få et indblik i – og alene omfanget af parken og dens drift understøtter vigtigheden af parkerne som symbolsk manifestation af rang og status. Et spæn-

dende kig på den gamle verdens arbejdsorganisering, dens mandskabsforbrug og endelig gartnerens forholdsvis høje sociale placering var det også muligt at opnå.

I dag tynger de store parkanlæg, hvoraf flere stammer fra omkring 1800, ofte de danske godsers økonomi. Mange hovedbygninger og anlæg er blevet fredet, men det er sjældent gældende, hvad angår parkerne – og det større herregårdsmiljø generelt. Som denne artikel har vist, er både de flygtige og de blivende anlæg til hovedbygningerne dog ligeværdige dele af en herregårds hele udtryk.

Noter:

1 Christiansen (1996), Lönnqvist (1988). 2 Som for eksempel vist i Venborg Pedersen (1999a). 3 Det klassiske værk er Elling (1942), men også Andersson (1991), Boye (1972). De fleste store parker i Danmark har i dag deres »egne værker«, som det vil føre for vidt at nævne her. 4 Mellemsgaard (1999). 5 Oehlenschläger (1805), her efter udgave ved Mogens Brøndsted, 1964, s. 14. 6 Opslag i Dansk Biografisk Leksikon. 7 Hirschfeld (1782) 8 Slettebo (1967), s. 73ff. 9 Mathiesen (1992), s. 89. Mathiesen bygger på Mejborg (1892). 10 Alle tal er fra Nic. Wögens, LAA-AG, 71. 11 LAA-AG, 69 rummer alle bestallinger og vil fremover ikke henvises nærmere. 12 Fra Als og Sundeved 46, Raben (1957). 13 De slesvigske Folketællinger 1803. 14 Petersen (1967), s. 47. 15 Samme, s. 48-49. 16 Samtlige bestallinger o. lign. er gennemgået i Venborg Pedersen (1999b). 17 Sådanne sammenligninger er foretaget i Venborg Pedersen (1999b).

Litteratur:

Andersson, Sven-Ingmar og Lund, Annemarie: Havekunst i Danmark, København 1992.
Boye, Georg: Havekunsten i Kulturhistorisk Belysning, Den Kgl. Veterinær og Landbohøjskole 1972.
Christiansen, Palle Ove: A Manorial World. Lord, Peasants and Cultural Distinctions on a Danish Estate 1750-1980, København 1996.
Dansk Biografisk Leksikon 1933-46: Artikel om C.C.L. Hirschfeld ved Axel Lange.
Elling, Christian: Den romantiske Have. Danske Studier, København 1942.
Fra Als og Sundeved 46: Haver og gartnere, Sønderborg 1967.
Hirschfeld, C. C. L.: Theorie der Gartenkunst, bd. 4, Leipzig 1782.
Lönnqvist, Bo: Ritualization of Daily Life. Life of the Gentry at Ratula Manor in Artsjö (Finnish Artjärvi) around 1900. Ethnologia Europaea 1988.
Mathiesen, Henning: Hertugens Folk. Landbrugerne under Rønhave og Sønderborg Ladegård i tiden inden udskiftningen, Aabenraa 1992.
Mejborg, Reinhold: Nordiske Bøndergaarde i det XVIde, XVIIde og XVIIIde Aarhundrede: Slesvig, København 1892.
Mellemsgaard, Signe: The Bridge and the Sublime Landscape, ms. 1999.
Oehlenschläger, Adam: Aladdin eller Den forunderlige Lampe. Et Lystspil, København 1805, (udg. ved Mogens Brøndsted, København 1964).
Petersen, H. C.: Gartnerlægten Petersen. Fra Als og Sundeved 46, Sønderborg 1967.
Raben, Jørgen: En slotsgartnerfamilie og minder fra det gamle Gråsten. Sønderjydske Maanedsskrift 1957.
Slettebo, Jørgen: Vothmanns have. Fra Als og Sundeved 46, Sønderborg 1967.
Venborg Pedersen, Mikkel: Augustenborg mellem den gamle og den nye verden. De store modeller og det lokale liv. Stoklund, Bjarne (red.): Kulturens Nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale, København 1999 (a).

Venborg Pedersen, Mikkel: Duke. Manifestations of Aristocracy in the Duchy of Augustenborg 1700-1850, ms. 1999 (b).

Arkivalier fra Det augustenborgske Godsarkiv i Landsarkivet for De sønderjyske Landsdele i Aabenraa er henvist i noterne under LAA-AG, pakkens nummer.

Summary

Taking the construction and lay-out of the new park and castle of Augustenborg around 1800, just North of the present day Danish-German border, as its point of departure, the article draws a sketch of the means, goals and use of the park as symbolic manifestation of ducal rank and position in the world. The park of Augustenborg was in the contemporary garden literature mentioned as exemplary and, as the article demonstrates, the park shows a very happy harmony between the wishes for formality of rank and the new romantic inspired thoughts of nature as a guide-line to human inner life. In addition, well preserved source material make it possible in the article to indicate an often only vaguely visible picture of the organization of gardeners, workmen and their duties as well as the hierarchical position of a gardener's family in the organization of an Early Modern European court.